

**СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОЗНАКИ ОСІБ ТА ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ,
ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ
З ОБІГОМ ПРОТИПРАВНОГО КОНТЕНТУ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ**

**SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF PERSONS AND CRIMINAL
GROUPS WHO COMMIT CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE CIRCULATION
OF ILLEGAL CONTENT ON THE INTERNET**

У статті розглядаються соціально-демографічні ознаки осіб та злочинних угруповань, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет. Вказується, що Аналіз статистичних даних дозволив зробити певні висновки щодо наявності деяких характерних закономірностей щодо соціально-демографічних характеристик осіб, що вчиняють кіберзлочини. До соціально-демографічних ознак, перш за все, відносять стать злочинця. Встановлення статевої особливості злочинців окремого виду дозволяє виявити їх фізіологічні і психологічні особливості. Наголошено, що на сьогодні немає єдиного погляду з цілого ряду важливих питань стосовно особи злочинця. Як свідчить здійснений нами аналіз значного масиву монографічної та навчальної літератури, більшість авторів використовує термін «особа злочинця». З'ясовано, що той факт, що працездатна людина не залучена до праці, навчання або іншої соціально корисної діяльності має відоме криміногенне значення – людина позбавлена легальних прибутків та засобів існування, оточена, як правило, негативним мікросередовищем, легко та природно встає на злочинний шлях. Кіберзлочини ж, як свідчить практика, з огляду на освітній рівень злочинця та інші соціально-демографічні ознаки, вчиняються далеко не маргінальними, примітивно-кримінально орієнтованими представниками нашого соціуму. Більше того, вчинення кіберзлочину обумовлює наявність необхідного технічного (комп'ютерного) обладнання чи, принаймні, доступу до нього. Отже, відповідні статистичні дані свідчать про недосконалість вітчизняного трудового, податкового та іншого законодавства та практики його застосування, що дозволяє відповідній категорії осіб «влаштуватися» у суспільстві, офіційно маючи при цьому статус «безробітного» тощо. Зроблено висновок, що кримінальні правопорушення, пов'язані з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет доцільно поділити на три основні умовні групи: 1) вчиняються у зв'язку з професійною (службовою) діяльністю особи; 2) вчиняються особами з низьким офіційним соціальним статусом (безробітні тощо) з метою незаконного збагачення; 3) вчиняються з особистих (крім користі) мотивів (самоствердження, помста тощо).

***Ключові слова:** Інтернет, особа, ознаки, кримінальне правопорушення, кримінологія, протиправне діяння, кіберзлочин.*

The article examines the socio-demographic characteristics of individuals and criminal groups who commit criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet. It is indicated that the analysis of statistical data allowed to draw certain conclusions about the presence of some characteristic patterns in the socio-demographic characteristics of perpetrators of cybercrime. The socio-demographic characteristics, above all, include the sex of the offender. Establishing the sexual characteristics of criminals of a particular species allows to identify their physiological and psychological characteristics. It is emphasized that today there is no consensus on a number of important

issues regarding the identity of the offender. According to our analysis of a significant array of monographic and educational literature, most authors use the term "criminal person". It was found that the fact that a working person is not involved in work, study or other socially useful activities has a certain criminogenic significance – a person deprived of legal income and livelihood, surrounded, as a rule, by a negative microenvironment, easily and naturally embarks on a criminal path. Cybercrime, as practice shows, given the educational level of the offender and other socio-demographic characteristics, are committed by far from marginal, primitive-criminal-oriented representatives of our society. Moreover, the commission of a cybercrime requires the availability of the necessary technical (computer) equipment or, at least, access to it. Thus, the relevant statistics show the imperfection of domestic labor, tax and other legislation and practice of its application, which allows the relevant category of people to "get a job" in society, officially having the status of "unemployed" and so on. It is concluded that criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet should be divided into three main conditional groups: 1) committed in connection with the professional (official) activities of the person; 2) are committed by persons with low official social status (unemployed, etc.) for the purpose of illicit enrichment; 3) are committed for personal (in addition to benefit) motives (self-affirmation, revenge, etc.).

Key words: *Internet, person, signs, criminal offense, criminology, illegal act, cybercrime.*

Постановка проблеми. Існування людини у віртуальному просторі виражається у використанні нею спеціальних програм, технічних засобів, комп'ютерних та телефонних додатків, які спрощують та оптимізують життя людини. Такими засобами є електронна пошта, електронні платіжні системи, кредитні та платіжні картки, записи в електронних книгах, календарі, соціальні та пошукові мережі тощо, внаслідок експлуатації яких незалежно від волі людини в електронній мережі залишаються віртуальні сліди, що генеруються використовуваними людиною електронними пристроями. Стаючи частиною суспільного життя, віртуальний простір стає частиною злочинного світу, де накопичені криміналістикою знання стають недостатніми для виконання завдань кримінального провадження [1].

Виклад основного матеріалу. Проведення будь-якого кримінологічного дослідження неможливе без вивчення особи злочинця як однієї із центральних проблем усіх наук загальнокримінального профілю, зокрема кримінології, оскільки це дає змогу встановити, чому конкретна людина вчиняє ті чи інші злочини. Тому над даною проблематикою працювало багато як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Початковий момент появи «особи злочинця» збігається з фактом вчинення кримінального правопорушення. При визначенні моменту появи особи злочинця не можна не враховувати процесуального аспекту цієї проблеми, зокрема принципу презумпції невинуватості [2, с. 17–18; 3, с. 153]. Отже, можна зробити висновок, що про особу злочинця можна говорити лише тоді, коли така особа вчинила кримінальне правопорушення, що констатовано в обвинувальному вирокі суду, котрий набрав законної сили.

Поняття «особа злочинця» поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне – злочинець. Тому дана проблема повинна розв'язуватися, виходячи із загального вчення про особу як таку [4, с. 235].

Однак і на сьогодні немає єдиного погляду з цілого ряду важливих питань стосовно особи злочинця. Як свідчить здійснений нами аналіз значного масиву монографічної та навчальної літератури, більшість авторів використовує термін «особа злочинця». Наприклад, у багатьох підручниках з кримінології окремі спеціальні розділи мають назву «Особа злочинця». Так, під особою злочинця потрібно розуміти: «...Сукупність соціально значущих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального права» [5, с. 85; 6, с. 72]. Виходячи з наведеного, можна констатувати, що особа злочинця – це сукупність соціально значимих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального права. З даного визначення випливають такі висновки: 1) негативні соціальні умови формують особу злочинця, що проявляється у факті вчинення злочину; 2) самі по собі криміногенні властивості не дозволяють вважати особу злочинцем до вчинення нею злочину; 3) до уваги необхідно брати як криміногенні фактори, що відбилися у свідомості особи і сформували в неї здатність вчинити злочин, так і ті, які сприяли вчиненню конкретного злочину [7].

Сьогодні кіберзлочинцям вченими надаються неоднозначні соціально-психологічні характеристики, які засновані на узагальнених емпіричних даних, оскільки сам предмет розгляду недостатньо вивчений з причин специфічності й складності цих кримінальних правопорушень [8, с. 78]. Як зазначає Д. С. Азаров, на жаль, вітчизняна криминологія не має у своєму арсеналі даних узагальнюючого характеру щодо особи цих злочинців, майже відсутні публікації з цього приводу. А окремі характеристики «комп'ютерного злочинця» (як то: вік – 24–25 років (середній вік – 30 років); за освітою – інженер в галузі електроніки і математики, займає відповідальну посаду (віце-президент компанії, фінансові керівники, скарбники, вкладники капіталів тощо); можуть не мати ніякої технічної освіти; не мають кримінального минулого; більшість становлять чоловіки, але можуть зустрічатися й жінки; у цілому це яскрава, думаюча, творча особа, професіонал своєї справи, готовий прийняти технічний виклик, бажаний працівник [9, с. 15–16]), як справедливо зауважує вчений, є поверхневими, суперечливими та емпірично необґрунтованими [10, с. 134–135].

Так, загальна кількість вивчених нами осіб, вироки (постанови) щодо яких вступили в законну силу в 2015–2020 роках, становить 359. Неосудних осіб виявлено не було. Відносно 199 осіб (35,6%) кримінальне провадження було закрито. Підставами для цього у 29,6% випадків слугував акт амністії. У 26,1% випадків провадження було закрито у зв'язку зі зміною обстановки. У 23,1% випадків – зв'язку з передачею особи на поруки. Враховуючи той факт, що переважна більшість (43,7%) засуджених кіберзлочинців – працездатні особи, які на момент вчинення кримінального правопорушення не працювали і не навчалися, безробітні, виявлені обставини викликають певне здивування. У 12,5% випадків провадження закривалися у зв'язку з дійовим каяттям. Також; зафіксовані випадки закриття проваджень у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (2%) та з інших підстав.

Розглянемо основні соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення, пов'язані з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет.

1. *Соціально-демографічні ознаки.* Соціально-демографічні ознаки (стать, вік, національність, сімейний стан, освітній рівень, професія тощо) не тільки дають інтегроване уявлення про особу злочинця, але й розкривають її функціональний зв'язок із вчиненням злочином [11, с. 92]. Відтак, вони формують характеристику соціального статусу і свідчать про його вплив на злочинця. Соціально-демографічні ознаки особи злочинця також дають можливість визначити її місце особистості у різних сферах суспільного життя, а разом з цим, виявити обставини, що сприяють формуванню злочинної поведінки. Аналіз зазначених відомостей на статистичному рівні дозволить встановити особливості демографічних показників, соціального походження й статусу, освітнього і культурного рівня злочинця та визначити їх вплив на спрямованість злочинної поведінки [12, с. 41].

Аналіз статистичних даних дозволив зробити певні висновки щодо наявності деяких характерних закономірностей щодо соціально-демографічних характеристик осіб, що вчиняють кіберзлочини.

До соціально-демографічних ознак, перш за все, відносять стать злочинця. Встановлення статевої особливості злочинців окремого виду дозволяє виявити їх фізіологічні і психологічні особливості.

Аналіз даних щодо засуджених осіб в Україні показав, що кіберзлочини вчиняються переважно чоловіками (90,8%), на долю жінок припадає лише 9,2% кримінальних правопорушень. Такий статевої розподіл кіберзлочинців обумовлений не лише традиційно низькою у порівнянні з чоловіками кримінальною активністю жінок, але й з специфікою даного виду кримінальних правопорушень. Професійне з технічної точки зору вчинення кіберзлочинів жінками практично не спостерігається, оскільки вони менш представлені серед технічних спеціальностей. Вчинення професійних кіберзлочинів особами жіночої статі обумовлене їх соціальним статусом, пов'язаним з професійною діяльністю, здійснення якої пов'язане з комп'ютерними технологіями [13, с. 385–386].

Вік злочинця вказує не лише на рівень біологічного, а й соціального розвитку людини, на відповідний стан і зміни особистості людини. Здійснюючи перехід з одного вікового ступеня на інший, людина постійно взаємодіє з соціальним середовищем, отримує і накопичує життєвий досвід [14, с. 54]. Аналіз віку злочинця дозволяє в свою чергу виявити найбільш кримінально активні вікові групи населення.

Статистичні дані щодо засуджених за кіберзлочини осіб (Форма 7 статистичної звітності Державної судової адміністрації України) свідчить про наявність певної специфіки розподілу кримінальної активності у кіберпросторі окремих груп населення.

Так, на відміну від загальнокримінальної злочинності при вчиненні кіберзлочинів, дуже низькою є кримінальна активність населення віком від 16 до 18 років, на долю якого припадає усього 0,7% осіб, засуджених за вчинення кіберзлочинів. Слід зазначити, що це певною мірою може обумовлюватися позицією слідства та суду щодо уникнення за можливості засудження неповнолітніх осіб та застосування до них інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Однак зазначені дані та розподіл за рівнем кримінальної активності інших вікових груп в цілому спростовують поширене уявлення щодо омолодження кіберзлочинності та вкрай високу кримінальну активність у кіберпросторі саме осіб молодого віку [15; 16, с. 70–75, 17, с. 120].

Характерним на відміну від загальнокримінальної злочинності є відсутність серед засуджених осіб вікової групи від 65 років і старше. Це обумовлене, перш за все, відсутністю у більшості осіб даної вікової групи відповідних навичок роботи з комп'ютерною технікою, а також більшим життєвим досвідом та вищими моральними цінностями.

Аналіз розподілу вікових груп за рівнем кримінальної активності показав, що найбільш активною є група осіб віком від 30 до 50 років на долю якої припадає 43,1% засуджених за кіберзлочини осіб. На другому місці знаходиться група осіб віком від 18 до 25 років (27,5%), на третьому місці особи віком від 25 до 30 років (24%), на четвертому місці особи віком від 50 до 65 років (4,7%), а на останньому місці, як вже зазначалося, знаходиться група осіб віком від 16 до 18 років (0,7%).

Таким чином, хоча більше половини (51,5%) кіберзлочинів вчиняються особами віком від 18 до 30 років, кримінальна активність відносно даного виду злочинів корелює з соціальною активністю населення. Також необхідно відмітити поступове падіння кримінальної активності вікових груп 18–25 років та 50–65 років: якщо у 2015 році частка перших складала 24%, а других – 8,7%, то у 2020 році – 17,4% та 2,2% відповідно. Як видається, така тенденція може бути пояснена інтенсивним розвитком комп'ютерних технологій, що зумовлює, по-перше, необхідність отримання попереднього досвіду мережевої і/або програмістської роботи, та, по-друге, відомі труднощі для осіб поважного віку щодо освоєння вказаних технологій.

Слід зазначити, що отримані дані щодо найбільш кримінальної активної групи населення в цілому співпадають зі світовою практикою. Так, результати соціологічних і кримінологічно-криміналістичних досліджень проведених в Австралії, Канаді, Німеччині та США свідчать, що найбільш активний віковий період в якому вчиняються комп'ютерні злочини дорівнює саме віку від 15 до 35 років [18, с. 9; 19, с. 27]; половина всіх комп'ютерних злочинців мають вік від 20 до 40 років [20].

Громадянство злочинця. Відповідно до даних Державної судової адміністрації України 95,5% засуджених кіберзлочинців – громадяни України. На долю громадян інших держав припадає лише 4,5% засуджених.

Як зазначають фахівці, сучасне розширення інформаційного простору створює нові можливості для організованої злочинності, яка рухається у структурному плані до домінування гнучких мереж і, відповідно, стає можливим використання Інтернету не тільки для правопорушень, але й для створення злочинних груп, що може втілитися в перехід існуючих груп хакерів і кракерів, які координують свої операції, до формування кримінальних організацій, членам яких не має потреби зустрічатися або знаходитися в одній державі [21, с. 77].

Отже, на наш погляд, з урахуванням транскордонності кіберзлочинів (яка обумовлена як глобальністю кіберпростору, так й міжнародним рівнем діяльності організованих угруповань кіберзлочинців), така картина в більшій мірі відповідає недосконалості слідчої та судової практики щодо розслідування кіберзлочинів та притягнення винних до відповідальності. Також: це свідчить про дуже високий ступень латентності відповідних кримінальних правопорушень, обумовлений як високим професіоналізмом їх вчинення, так й неготовністю вітчизняних правоохоронних органів протидіяти їм.

Сімейний стан злочинця. Здійснений нами аналіз кримінальних проваджень виявив, що більшість кіберзлочинців не одружені – 58%. Розлучені складають 14%, а одружені але такі, що з родиною не живуть, – 16%. На долю одружених припадає 10%, а на осіб, що перебувають у цивільному шлюбі, – 12%. Таким чином, переважна більшість кіберзлочинців – особи, які не мають дружини/чоловіка. Це може бути обумовлено значною частиною серед кіберзлочинців осіб молодого віку, які не встигли завести сім'ю, а також характерною для кіберзлочинців нестабільністю особистості, жагою ризику, авантюризмом тощо, тобто властивостями характеру, які не сприяють зміцненню сімейних відносин.

Освітній рівень злочинця. Освітній рівень є важливою ознакою соціально-демографічної характеристики злочинця, оскільки багато в чому визначає соціальний статус особи, вид та кваліфікацію праці, а в цілому свідчить про рівень її інтелектуального розвитку та культури.

Рівень освіти людини впливає на формування її життєвих настановлень, ціннісних орієнтацій, потреб і інтересів людини, мотивів і цілей діяльності, правил поведінки, способів реагування на конкретні життєві ситуації. Чим вище рівень освіти індивіда, тим менше можливості для формування в нього антисупільних поглядів, звичок і їх злочинного прояву зовні [22, с. 43–44]. Низький освітній рівень сприяє спрощенню вибору засобів та шляхів реалізації потреб та бажань людини, вибору злочинних форм поведінки.

Якщо зіставити цей показник зі статистикою вчинення кіберзлочинів у співучасті: у групі діяли лише 13,1% засуджених кіберзлочинців, з них у складі організованої групи лише 1,7%, а засуджених за вчинення кіберзлочинів у складі злочинної організації взагалі не виявлено, – то очевидно є практично повна відсутність виявлених фактів вчинення кіберзлочинів громадянами України у групі з іноземними громадянами. Це було підтверджено і дослідженням матеріалів кримінальних справ та проваджень, при виборці яких не виявлено ні одного матеріалу щодо розслідування таких випадків.

У ході дослідження встановлено, що для кіберзлочинців в цілому на відміну від злочинців, що вчиняють злочини загальнокримінальної спрямованості, характерний високий освітній рівень, вищій рівня освіти населення в цілому. Так, переважна кількість кіберзлочинців (48,1% засуджених осіб) – це особи з вищою освітою (з них з повною вищою освітою – 33,9%, з базовою вищою освітою – 14,2%). Другою за поширеністю є група осіб з загальною середньою освітою (30,3%), з яких повну загальну середню освіту мають 25,3% осіб, а базову загальну середню освіту – 5% осіб. Частка осіб з професійно-технічною освітою складає 21,1%. Виявлений один випадок (0,3%) засудження за вчинення кіберзлочину особи з початковою загальною освітою. Осіб без освіти не виявлено.

Таким чином, половина (48,1%) кіберзлочинців мають вищу (в тому числі технічну) освіту, однак факт, що кожен третій злочинець (30,3%) має загальну середню освіту вказує на наступне. З розвитком комп'ютерних технологій та систем комунікації, їх агресивною ескалацією в усі сфери нашої життєдіяльності, все більш поширеним стає вчинення кіберзлочинів не фахівцями-комп'ютерщиками, а звичайними користувачами кібертехнологій. Досягнення у цій сфері уможливили вчинення кіберзлочинів не за допомогою відповідної освіти, багажу знань та навичок, а за допомогою відповідних керівництв та посібників.

Соціальний статус злочинця. Будучи значною мірою пов'язаним з освітнім рівнем, соціальний статус людини визначається, перш за все, її професією і родом заняття.

Аналіз даних Державної судової адміністрації України дозволив виявити певні специфічні особливості щодо соціального статусу кіберзлочинця.

Встановлено, що переважна більшість засуджених кіберзлочинців – працездатні особи, які на момент вчинення злочину не працювали і не навчалися (43,7%) та безробітні (2,5%). При цьому слід відзначити тенденцію зростання останніми роками частки саме вказаної категорії осіб.

Взагалі той факт, що працездатна людина не залучена до праці, навчання або іншої соціально корисної діяльності має відоме криміногенне значення – людина позбавлена легальних прибутків та засобів існування, оточена, як правило, негативним мікросередовищем, легко та природно встає на злочинний шлях. Кіберзлочини ж, як свідчить практика, з огляду на освітній рівень злочинця та інші соціально-демографічні ознаки, вчиняються далеко не маргінальними, примітивно-кримінально орієнтованими представниками нашого соціуму. Більше того, вчинення кіберзлочину обумовлює наявність необхідного технічного (комп'ютерного) обладнання чи, принаймні, доступу до нього. Отже, на наш погляд, відповідні статистичні дані свідчать про недосконалість вітчизняного трудового, податкового та іншого законодавства та практики його застосування, що дозволяє відповідній категорії осіб «влаштуватися» у суспільстві, офіційно маючи при цьому статус «безробітного» тощо.

В цілому розподіл засуджених за вчинення кіберзлочинів осіб за родом їх занять вказує, що другою за поширеністю є група службовців, на частку яких припадає 17% (з них 1,7% державних службовців). Третьою – робітники (16,1%) та приватні підприємці (11,4%). На п'ятому місці за поширеністю знаходиться група осіб, що навчаються – 7,4% (6,9% складають студенти навчальних закладів, а 0,5% – учні шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій). На шостому місці за поширеністю серед осіб, засуджених за вчинення кіберзлочинів йдуть працівники господарських товариств

(3,3%), а на сьомому – пенсіонери (у т.ч. інваліди) (1,1%). Також зустрічаються поодинокі випадки засудження за вчинення кіберзлочинів військовослужбовців, лікарів, фармацевтів тощо [16].

Висновок. У цілому, аналіз соціального статусу кіберзлочинця дозволяє підтвердити справедливості висновку, що кримінальні правопорушення, пов'язані з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет доцільно поділити на три основні умовні групи: 1) вчиняються у зв'язку з професійною (службовою) діяльністю особи; 2) вчиняються особами з низьким офіційним соціальним статусом (безробітні тощо) з метою незаконного збагачення; 3) вчиняються з особистих (крім користі) мотивів (самоствердження, помста тощо).

Список використаних джерел:

1. Хижняк Є. С. Процес встановлення особистості злочинців, які вчиняють злочини в мережі Інтернет. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 18 трав. 2018 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 424–427.
2. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование : монография. М. : Норма; Инфора-М, 2015. 368 с.
3. Соловей О. О. Криминологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані із дитячою порнографією. *Митна справа*. 2011. № 3(75). С. 153–159.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. 424 с.
5. Джужа О. М., Иванов Ю. Ф. Криминологія : навч. посіб. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.
6. Джужа О. М., Кондратьев Я. Ю., Кулик О. Г. та ін. Криминологія : підручник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
7. Ткаченко О. В. Кримиально-правові та криминологічні заходи запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберіганню, збуту лісу в Україні : дис...канд. юрид. наук : 12.00.08. Маріуполь, 2020. 245 с.
8. Борисова Л. В. Суб'єкт (особа) транснаціонального комп'ютерного злочину: криміналістичні й психофізіологічні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 73–80.
9. Біленчук П. Д. Комп'ютерні злочини: соціально-правові і криминологічно-криміналістичні аспекти: навч. посіб. / П. Д. Біленчук, М. А. Зубань; Українська академія внутрішніх справ. Київ, 1994. 71 с.
10. Анатомія кібер злочину: ключові тренди 2020 року. <https://ecpl.com.ua/news/anatomiiia-kiber-zlochynu/>
11. Коган В. М. Значение социально-демографических факторов для изучения причин преступности. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1975. Вып. 22. С. 92.
12. Головкін Б. М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері: монографія. Харків: Нове слово, 2004. 252 с.
13. Криминологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. В. В. Чернея, О. М. Джужі. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
14. Шеремет А. П. Злочини проти статевої свободи : монографія / Закарпатський держ. ун-т. Чернівці : Наші книги, 2008. 216 с.
15. Баранов О. А. Проблеми законодавчого забезпечення боротьби з комп'ютерними злочинами. *Інформаційні технології та захист інформації* : зб. наук. праць. Запоріжжя : Юрид. ін-т МВС України, 1998. Вип. 2. С. 8–9.
16. Кравцова М. О. Кіберзлочинність: криминологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ : дис...канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 213 с.
17. Мазуров В. А. Компьютерные преступления. Классификация и способы противодействия: учеб.-практ. пособие. Москва : Палеотип: Логос, 2002. 147 с.
18. Біленчук П. Д., Котляревський О. І. Портрет комп'ютерного злочинця. К.: 1997. 48 с.
19. Кузнецов А. В. Пираты в Интернете. *Милиция*. 2000. № 2. С. 26–27.
20. Біленчук П. Д., Романюк Б. В., Цимбалюк В. С. та ін. Комп'ютерна злочинність. *Навчальний посібник*. Київ: Атіка, 2002. 240 с.
21. Борисова Л. В. Суб'єкт (особа) транснаціонального комп'ютерного злочину: криміналістичні й психофізіологічні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 73–80.
22. Ветров Н. И. Криминологическая характеристика правонарушителей молодежного возраста : учеб. пособие. Москва : Юрид. лит., 1981. 116 с.